

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Гордієнко О. А.

ВСТУП

Яскравим виявом процесу демократизації в сучасному українському суспільстві виступає переоцінка світоглядних цінностей, пов'язана з нелегкими кроками на шляху поліпшення якості вищої освіти в Україні як європейській державі.

В умовах демократизації та інформатизації суспільства, інтеграції у світовий освітній простір, модернізації системи вищої освіти в Україні, спрямованої на адаптацію до глобалізаційних змін і викликів часу, особливої ваги набуває чіткий підхід до вибору провідних підходів і принципів, якими керується теоретична лінгводидактика та її прикладні розділи. Визначені Законом України «Про освіту», основні принципи розвитку системи вищої освіти передбачають доступність освітніх послуг, гуманізм, незалежність освіти, її інтеграцію з наукою та виробництвом, створення рівних та комфортних умов для всебічного розвитку особистості, її талантів та здібностей, безперервний і різноманітний характер освіти. Забезпечення якості підготовки компетентних фахівців у сучасному університеті теоретично обґрунтоване акмеологічним, студентоцентрованим та іншими сучасними підходами, які спрямовують професійну діяльність викладачів.

Вирішити зазначені питання покликані заклади вищої освіти: саме тут формується нова українська інтелігенція, набувають майбутніх професій фахівці різних галузей освіти, науки, виробництва, готові до самовідданої праці заради добробуту країни. Реалії часу вимагають наявності в майбутніх спеціалістів здатності самостійно і швидко приймати рішення стосовно нестандартних ситуацій, що виникатимуть у професійній або інших сферах. Акмеологічні якості майбутнього професіонала – це його сформовані фахові компетентності, а також прагнення до постійного самовдосконалення, самореалізації та найвищих досягнень у своїй професії. Пошуки науковців (І. Бех, С. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, О. Сухомлинська та ін.) дозволили назвати такі вимоги, що сприяють зростанню особистості: присвячення себе значущим завданням, прояв власного особистого «я»; успішне виконання цих завдань. Першочергове завдання для майбутнього професіонала – обрати життєвий план і відповідно до

ного виробити свій неповторний життєвий стиль. Воно передбачає самостійність у вирішенні питання самореалізації¹.

У сучасних умовах, сповнених кризових процесів, пересічна людина залишається наодинці з життєвими проблемами, стресом, і їй майже нема де знайти допомогу, крім як у власних ресурсах і силах, у розвитку власних здібностей. Це й передбачає самоактуалізація. Окрім того, розв'язання проблем самоактуалізації може мати оздоровчий ефект у суспільстві. Зазначимо, що проблеми самоактуалізації як форми розвитку людини досліджували К. Гольдштейн, У. Дембера, Д. Мак-Клелланд, Г. Мюррей, Г. Оллпорт.

У сучасній системі освіти одним із прогресивних та перспективних виступає акмеологічний підхід та акмеологічні технології, що сприяють розвитку високого внутрішнього потенціалу та творчої майстерності фахівців соціономічних професій. Характеристики «акме» дослідники розглядають як сутності, що мають такі властивості: вищий ступінь розвитку; досконалість; вершина як зрілість усього; розквіт здібностей людини; вершина в обраній професійній діяльності¹.

1. Формування риторичної компетентності студента – одне з визначальних завдань закладу вищої освіти.

Мова і мовлення як наукова проблема

Неабияку роль для реалізації професійної діяльності майбутніх фахівців у плані акмеологічного підходу відіграє загальнокультурна компетенція, що базується на моральних цінностях, а саме вони складають основу духовності. Зазначена компетенція формується на заняттях з гуманітарних дисциплін, серед яких провідна роль належить мовним освітнім компонентам, що зосереджують увагу майбутніх спеціалістів на налагодженні контактів і взаємодії. Мова – могутній засіб розвитку мислення, загальної культури, формування риторичних умінь. У суспільстві мова виступає складовою самовираження і розвитку інтелектуального потенціалу нації. Уміння гарно говорити, впливати на слухачів дуже важливе у професійному спілкуванні.

Саме тому одна з головних вимог освітньої діяльності викладача університету в тому, щоб прищеплювати студентам любов і повагу до української мови, плекати мовну особистість, якій властиве відчуття належності до української спільноти, відповідальності за свою мовну поведінку. Беручи за основу особистісно діяльнісний підхід, викладач організовує, спрямовує та коригує навчальний процес, створює умови для формування риторичних умінь здобувачів освіти, які

¹ Акмеологія – наука XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: З. Ф. Сіверс, Е. В. Белкіна, Г. С. Данилова; упоряд. та наук. ред. Г. С. Данилова). Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. 412 с.

вдосконалюють мовні знання і навички, культуру мовної поведінки. У цьому переконує і Т. Гриценко: «Завдання викладачів – докласти максимум зусиль, щоб сформувати як соціальну, так і мовну особистість. Адже сьогодні кожному зрозуміло, що через мову молодій людині проявляється як її погляд на життя, так і її культура, ціннісні орієнтації. Тобто мова людини є її мовним паспортом»².

Викладач закладу вищої освіти як взірець високої культури мовлення для студента несе особливу відповідальність за результати навчання. В освітньо-професійних програмах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти мовна освіта забезпечує формування низки важливих загальних компетентностей (фахівців різних спеціальностей та галузей знань), наприклад: здатність спілкуватися державною мовою, обробка, аналіз інформації, отриманої з різноманітних джерел, як теоретичних, так і отриманих емпіричним шляхом. Зазначені елементи є водночас характеристиками мовнокомунікативної компетентності фахівця, котрий засобами мови прагне самовдосконалення та здатний виявляти творчий підхід до розв'язання проблем, що можуть виникати в різних сферах спілкування в соціумі.

Викладач має постійно контролювати власне мовлення, вдосконалювати, шліфувати знання норм літературної мови, а також слідкувати за мовленням студентів, виправляти допущені ними мовні помилки, сприяти пошуку ними повних, вичерпних і водночас доступних і зрозумілих висловлювань. «Дбаючи про культуру мовлення, викладач впливатиме на загальну культуру студентів, через повагу до мови виховуватиме повагу до себе, пробуджуватиме людську гідність, національну самоповагу, любов до майбутнього фаху, науки, відповідальність за вчинки», – зауважують О. Абрамчук та Т. Іванець³.

З цього приводу О. Столяренко слушно зауважує: «Навчальний заклад має фундаментальне значення для розвитку суспільства і моделює майбутнього громадянина, визначає його життєво важливі пріоритети й цінності»⁴.

² Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах* : Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. 2009. Вип. 17. С. 162 – 172, с. 162.

³ Абрамчук О. В. Роль занять з мови у підготовці майбутніх інженерів / О. В. Абрамчук, Т. Ю. Іванець. *Гуманізм та освіта* : VIII Міжнародна науково-практична конференція. <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/06aovpmi.php>.

⁴ Столяренко О. В. Пошук шляхів підвищення ефективності гуманістичного виховання молоді / О. В. Столяренко. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : педагогіка і психологія. 2014. Вип. 42. Ч. 2. С. 43–47.

Повсякденне користування українською мовою вказує на сформоване життєве кредо особистості щодо плекання рідної мови, а також риторичну компетентність.

В. Нищета розглядає риторичну компетентність як вищий рівень комунікативної компетентності, що містить риторичні знання, уміння та навички, здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізований у досвіді риторичної діяльності⁵.

У становленні риторичної особистості та її відповідних компетентностей провідну роль відіграє спілкування: «Спілкування, взаємодія з іншими... Для індивіда воно є надзвичайно важливою потребою. Оскільки людина – істота суспільна, то її сутність реалізується і розвивається лише у громадській діяльності, основу будь-якого її виду становить спілкування з іншими»⁶.

На практичних заняттях із української мови за професійним спрямуванням студенти дізнаються, що мова, на відміну від інших засобів спілкування (наприклад, жести, дорожні знаки, сигналізація прапорцями, музика, живопис, танець тощо), які відіграють допоміжну роль, є всеохоплюючим засобом спілкування, що здатний передавати інформацію будь-якого змісту. В людському суспільстві існують найрізноманітніші засоби спілкування, але жодний не може порівнятися за гнучкістю, універсальністю, економністю з нашою звичайною мовою.

Жести і міміка також допомагають спілкуванню, водночас, супроводжуючи звукове мовлення, все ж не можуть її замінити. Вони успішно виконують свою комунікативну функцію лише в тому випадку, якщо смисл, значення жесту є однаковим для тих, хто ним користується. Наприклад, на мову жестів в деяких народів кивок головою вперед означає згоду, кивок у сторону – відмову; а в інших ці ж жести мають протилежне значення; болгарин на знак згоди робить кивок у сторону, а заперечуючи щось, нахилиє голову вперед.

Особливе місце посідає мова жестів у сучасному спорті, де різні способи жестикуляції є прийомами, які використовуються в суддівстві. Також мовою жестів користуються для спілкування люди через проблеми зі слухом. У нашій країні також прийнята спеціальна система

⁵ Методика навчання риторики в школі : [навч. посіб.] / Автор-укладач В. А. Нищета. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 200 с. С. 23.

⁶ Кучерук О. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53. С. 50.

для глухонімих, до якої звертаються на телебаченні. Розмова за цією системою ведеться глухими та глухонімими людьми в такому ж темпі, як і звичайна, «звукова».

Розгляд мови як складного феномена привів представників теоретичного мовознавства до виділення двох взаємопов'язаних явищ: мови і мовлення. Їх не можна розглядати в окремоті, перше явище визначає друге, яке, у свою чергу, не існує без першого. Образно кажучи, як лист паперу, що має дві сторінки, не можна роз'єднати, так і мова існує у двох категоріях: мові та мовленні. Однак кожна з категорій – мова і мовлення – відзначається своїми особливостями.

Неоднозначність питання обумовлена багатьма моментами: розбіжностями в підходах до осмислення питання представниками різних наукових шкіл, напрямків в історії лінгвістичних учень та тим, що розв'язання означеної проблеми лежить на перетині кількох наук: психології, фізіології, логіки, лінгвістики та ін.

Стислий екскурс в історію вивчення протилежності *мова – мовлення* веде нас до поглядів на мову як явище соціальне та психологічне, до лінгвістичної концепції Ф. де Соссюра, до теорії Л. Щерби, лінгвістів ХХ століття.

Особливою увагою до індивідуального мовлення характеризується психологічне мовознавство, що своїм корінням йде до теорії В. Гумбольта, який вважав, що кожний індивід вживає мову для вираження саме своєї неповторної самобутності. І хоча представники психологічного напрямку під час розгляду мови спирались насамперед на процеси, які мають місце в психічній сфері, це, з одного боку, дає розуміння психофізичної основи мовленнєвої діяльності, а з іншого – до розмежування понять *мова – мовлення*.

Найбільш яскраво ідея розмежування означених понять знайшла свій вияв у лінгвістичній концепції Ф. де Соссюра, який виділив у мовленнєвій діяльності мову як знакову систему, соціальне, психологічне явище та мовлення як індивідуальне, психофізіологічне явище, активне використання коду мови мовцем. Не розкриваючи всієї складності протиріч Соссюра, вочевидь, слід бачити заслугу вченого в тому, що розмежування понять *мова і мовлення*, починаючи з його «Курсу загальної лінгвістики», виявляється однією з провідних питань мовознавства ХХ століття. Об'єднати ці поняття в єдине після Ф. де Соссюра, на наш погляд, вже неможливо.

Видатний лінгвіст Л. В. Щерба висловив думку про можливість різних аспектів підходу до мови. В теоретичному дослідженні «Про троякий аспект мовних явищ та про експеримент в мовознавстві» (1931) він розробив схему вияву мовних явищ: перший елемент – мовленнєва діяльність, яку вчений розумів як процеси продукування і

розуміння-аудіювання мовлення; другий елемент – система мови, яка втілюється в граматиці та словниках; третій елемент – матеріал мови. «Під цим останнім я розумію... не діяльність окремих індивідів, а сукупність усього висловленого та зрозумілого в певній конкретній обстановці в ту чи іншу епоху життя тої чи іншої суспільної групи... це література, рукописи, книги»⁷.

Отже, що ж розуміти під поняттями мова і мовлення? Посилання лише на одну цитату В. фон Гумбольдта «Мова підноситься над окремими індивідами» допомагає, на наш погляд, дотримуватись одного зі загальноприйнятих (але не всіма визнаних) поглядів на мову як абстрактне поняття (що існує поза нас, кожного з мовців), як система одиниць граматики та правил породження мовлення. Таким чином, мова містить інвентар, що складається з різних рівнів (й найперше, слів), граматики як особливу систему, що визначає форми слів, їх сполучуваність, речення (його тип, модель), і нарешті, правил, котрими послуговується кожний мовець під час користування цією системою знаків.

Мова – суспільний феномен, вона створюється протягом колосального періоду історії, в ній збережено знання з усіх галузей діяльності народу і завдяки їй цей досвід зберігається та передається нащадкам.

Мова забезпечує зв'язок часів. Так само, як без мови не могло б існувати суспільство, так і мова не може існувати поза ним.

Мовлення – це використання мови, її системи з метою говоріння, переданні думок, почуттів, спілкування. На відміну від мови, в продукуванні мовлення бере участь артикуляційний апарат та регулює цю роботу головний мозок.

У мовленні найважливішу роль виконує центральна нервова система, яка надає органам мовлення стану руху, запам'ятовування, сприяє розумінню власного мовлення та мовлення інших, запам'ятовуванню імен та ін. Здійснення процесів говоріння, слухання та розуміння індивідів приводило вчених до оцінки мовлення як явища індивідуального, а не соціального. Мовлення індивідуальне лише в аспекті реалізації мови. Проте мова – суспільний феномен, тому жодний індивід за своїм бажанням не може її змінити, виправити. А якщо можна назвати кілька придуманих кимось слів, які ввійшли в ужиток, то це окремі випадки.

⁷ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с. : іл.

Все це свідчить про мову як стійку систему зі своїми одиницями, котрі формують окремі підсистеми (яруси): фонологічну, лексико-семантичну, морфологічну, синтаксичну. Ці підсистеми взаємопов'язані, оскільки одиниці нижчого ярусу входять у вищий, складаючи таким чином ієрархічну єдність – мову, в котрій всі одиниці обумовлюють існування цієї єдності.

Мова – явище соціальне. Вона соціальна вже тому, що створена суспільством, обслуговує суспільство та забезпечує існування самого суспільства. Формами існування мови є: розмовно-побутова мова, територіальні і соціальні діалекти, літературна мова тощо. До сфер вживання мови відносимо родинне спілкування, спілкування в межах колективу, засоби масової інформації, шкільне навчання, здобуття професійних компетентностей в закладах передвищої та вищої освіти та ін. Таким чином, як мова, як і мовлення, соціальні за своєю природою та індивідуальні за вживанням.

Мовлення, на відміну від мови, існує в усній та писемній формах, буває діалогічним та монологічним. В аспекті наповнення, мовлення буває виразним і безбарвним, емоційним і безпристрасним, змістовним і безладним.

У мовленні відбивається світогляд людини, її інтереси, сфера діяльності, світ захоплень, культурний рівень.

Таке розмежування мови та мовлення дає підстави для розуміння того, що існує мова ладу та мова вживання. Мова ладу – це сама мовна система. Мова ладу вивчається в основах науки про мову, у зв'язку з чим у шкільних програмах зазначена необхідність надання школярам необхідного кола знань про мову: про її структуру, функції, походження, розвиток, роль у сучасному світі. Це теоретичні відомості про мову та її норми.

Риторична компетентність починає формуватися під час шкільного навчання, учні ознайомлюються з найменшими одиницями мови – звуками, вивчають лексику, дізнаються про лексичне значення слова, багатозначність, синонімію, антонімію, омонімію та ін.; також вивчають склад слова, засвоюють поняття про морфеми та їх типи; багато часу в шкільному курсі приділяється вивченню морфології, здобувачі освіти ознайомлюються з частинами мови, вивчають синтаксис, засвоюючи відомості про типи речень, члени речення, типи зв'язків слів у реченні тощо.

Весь обсяг теоретичних відомостей та коло понять окреслені програмою. Головне, щоб поняття не стали реєстром непотрібних відомостей. Мета шкільного курсу мови полягає не стільки в тому, щоб навчити дітей розподіляти слова за частинами мови або визначати тип односкладного речення, скільки в тому, щоб ці уміння та навички стали

базою для формування мовленнєвих умінь і навичок, тобто знаходили практичне застосування знань про мову, формували риторичну компетентність.

Отже, навчання граматичного «складу» мови наближає нас до осмислення того, як мова функціонує та навчає паралельно з мовою «складу» мові «вживання». Це означає, що мова використовується з метою спілкування, пізнання, передачі думок.

Що ж таке спілкування? На рівні побутового розуміння це бесіда, розмова як мінімум двох осіб. Спілкування, яке супроводжувало людину з початкових етапів існування людини. Воно, мабуть, проявилось первісно як взаємовідносини між людьми, як стосунки людини до іншої, як взаємодія «я» та «інші». Можна сказати: спілкування було вираженням природної спільності людей.

Розширення сфер діяльності первісного людського колективу та диференціація всередині нього призвело до складніших взаємодій та контактів між його членами. Спілкування стало універсальною умовою людського буття.

Спілкування в широкому, можливо, не суворо термінологічному визначенні – це різнобічний прояв спільної людської діяльності. Здійснюється воно в трудовому процесі, дружній бесіді, науковому диспуті тощо.

Спілкування в трудовому процесі допомагає узгодити дії у виробленні стратегій, що допомагають досягти результату, уточнити зміст роботи.

У науковому спілкуванні завдання – проаналізувати наукові поняття, розв'язати наукові проблеми, пізнати наукову істину. В підсумку можуть з'явитися спільні теоретичні висновки, загальні закони, суворі формулювання правил.

У будь-якому випадку основним засобом спілкування виступає мовлення, або, інакше кажучи, спілкування здійснюється через мовлення, у процесі мовлення.

Таким чином, спілкування – складний механізм взаємодії людей, який спрямований на налагодження контактів у процесі спільної діяльності.

Розуміння сутності спілкування для викладача необхідне, щоб зрозуміти цю категорію як проблему лінгводидактики. Мовленнєве спілкування, якому покликаний учити педагог, установлюється на основі інтересу до змісту інформації та уважного ставлення співрозмовників одне до одного.

У лінгводидактиці це обумовлюється необхідністю відбору цікавого матеріалу, за принципом комунікативного підходу до навчання.

Орієнтування методичної науки на функціональний підхід у навчанні мові знайшло відображення в програмах вивчення української мови за професійним спрямуванням, риторики в закладах вищої освіти.

Студенти на заняттях з української мови за професійним спрямуванням актуалізують знання функціональних стилів, із якими вони знайомились ще під час навчання в школі: розмовним, науковим, художнім, офіційно-діловим, публіцистичним стилем. Власне кажучи, кінцевою метою навчання мові і є оволодіння мовленням на рівні створення тексту, в якому не порушуються специфічні риси того чи іншого стилю, адже кожний стиль використовує певні мовні засоби. Якщо порушення спостерігається, то читач (слухач) повинен оцінити мотивацію обрання мовного засобу автором тексту. Отже, обрання певного стилю підпорядковане тим чи іншим цілям – пізнавальним, комунікативним, художньо-творчим, агітаційно-пропагандистським.

У художньому тексті добір та організація мовних засобів залежить від світогляду письменника, приналежності його до літературного напрямку, від роду літератури, жанру, індивідуальної манери автора.

Продуктування мовлення студентами на заняттях має стимулюватися всією організацією викладання предметів, що мають професійне або гуманітарне спрямування. Адже, навчаючи літературній мові, ми проводимо в свідомості здобувача освіти межу між літературною та нелітературною, «правильною» та «неправильною» мовою, стимулюємо формування особистості як члена суспільства.

Вивчати свою рідну мову – це означає зрозуміти системний характер мови і навчитися нею користуватися. Сформувані у здобувачів освіти мовну та мовленнєву компетентність допомагають знання стилістики, основ культури мовлення, міжпредметні зв'язки, конспектування першоджерел, складання планів статей та інших матеріалів, виконання різних видів письмових робіт, публічні виступи, робота в гуртках тощо.

Зазначимо: навчати мові та окремо мовленню неможливо, а лише разом, чому слід підпорядкувати всю систему навчання мові. Розмежування мови та мовлення – радше теоретичний аспект лінгвістики, який сприяє виявленню сутності мови як складного феномена.

Важливо зазначити, що розуміння мови й мовлення як сутності та її прояву, як загального та одиничного, постійного і змінного – це діалектичний погляд на проблему. Таке протиставлення мови та мовлення відповідає філософській категорії роз'єднання об'єкта на окремі частини з метою пізнання його в цілому (аналіз).

У мові зазвичай відбуваються зміни, що відбуваються в суспільстві. Так, у наш час відродилося публічне політичне красномовство. Тепер,

коли кожний громадянин України по-справжньому має можливість робити особистий внесок в обговорення державних проблем, ми стаємо свідками того, як відроджуються традиції ораторства. Це підтвердили політичні та суспільні процеси, їх обговорення в соціальних мережах Інтернету тощо.

2. Проблеми риторики у сучасному світі

Публічне красномовство, риторика переживають новий підйом. Та все ж разом із втратою традицій навчання красномовству ми багато чого втратили. По суті для інтелегентної людини вміння красномовно говорити є таким же необхідним, як уміння читати або писати. Саме тому навчання риториці і красномовству стає вкрай важливим, і на допомогу може прийти врахування багатого досвіду минулих епох.

Поспостерігаймо, як ми зазвичай виступаємо. Завчасно готуємо промову, пишемо її текст. Потім читаємо те, що написали. Але це вже відступ від норм публічного мовлення: структура письмового мовлення розрахована на читання та вухом сприймається важко. Крім того, завчасно написана, вона втрачає тісний зв'язок із тим, що відбувається на зібраннях, коли обміну думками не відбувається. Під час складання резолюцій, що являють собою деяку кількість сторінок конкретних пропозицій, які вносяться окремим доповідачами може статися, що пункти суперечать одне одному. Ще частіше резолюції пишуться до обговорення, в такому разі вони взагалі не співвідносяться з виступами. Не дивно, що аудиторія не слухає ораторів, механічно голосує, прагнучи швидше розійтися.

Тривала традиція таких зборів привчила тих, хто виступає, не бачити аудиторії, не враховувати її специфіки. Також необхідне дотримання культури організації спілкування: вміння дотримуватись регламенту, співвідносити свої ідеї та кількість матеріалу, що підготовлений для цього, з тим часом, який буде відпущено, вчасно залишити трибуну. Промовцю необхідно вміти володіти своїми почуттями, притримувати їх: слухач відчуває незручність у разі емоційного «сплеску» оратора. Інакше кажучи, оратор повинен мати розвинений емоційний інтелект.

Питання емоційного інтелекту активно досліджувались в 90-х роках ХХ століття в Західній Європі і США, а найвідомішим вченим, що вивчав цей феномен вважається американський журналіст і психолог Даніель Гоулман. У книзі «Emotional Intelligence» («Емоційний інтелект»), провівши низку опитувань та інших досліджень, дійшов висновку: успішними є люди, які мають розвинений не стільки інтелект

логічний – IQ, скільки EQ – емоційний, зокрема, уміння управляти своїми емоціями⁸.

Тому краще звертатися до фактів, що викликають емоції, ніж до самих емоцій, до аргументів, а не оцінок. Відомо, що у процесі слухання ми відбираємо те, з чим згодні, та «чіпляємось» до того, з чим не можемо або не хочемо погодитись. Водночас часто, помітивши якийсь недолік, ми «відключаємось» та подумки «програємо» відповідь, не утруднюючись тим, щоб вислухати позицію співрозмовника. Тому можуть виникати непорозуміння.

Це добре розуміли в давнину. У практиці ділового спілкування Давньої Русі була обов'язковою звірка виступу з протокольним її записом: звірив та погоджуюсь, щоб отримати підтвердження, що саме це було сказано. Лише після цього можна було висловлювати свою думку щодо сказаного, критикувати або погоджуватись. Потребує виховання також здатність організувати думку за допомогою слова.

Багатослівність, повернення до одних й тих самих тем або тверджень, тривале «обмірковування» питання – результат відсутності правильної організації мислення.

Студенти доходять висновку, що всьому цьому можна запобігти, якщо скласти для себе план, конспект, попередньо дібрати чіткі формулювання. Не можна дозволяти собі недбалість мовлення, необхідно слідкувати за кожною фразою, прагнути її розвинути. Допомагає цьому письмове оформлення думки, яке виховує точність формулювань, послідовність викладу, правильність синтаксичної побудови виступу. Однак виступ перед публікою, як вже зазначалося, має не читатися, а його треба проголошувати.

Публічна промова, за думкою сучасних ораторів, повинна мати всі якості гарної співбесіди, з поправками на силу голосу, тему, манеру поведінки. Якщо поспостерігати за розмовою гарних співрозмовників, можна відмітити такі особливості, як відсутність сором'язливості, повна серйозність, виразна міміка, погляди, які спрямовані один на одного, рухи вільні та включені у мовлення. Якщо прислухатись до звуків мовлення, можна вразитись великим діапазоном висоти, звучності, темпу, найбільш важливі слова вимовляються голосніше, поступаючись місцем стриманому звучанню. Тут багато коротких фраз, багато запитань, окликів, але чути й довгі речення з пропорційними паузами. Це і є розмова близьких за поглядами та духом людей. Так і має говорити оратор, залишивши сформовані враження, які доводять і переконують слухачів.

⁸ Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2018. 512 с.

Як показує досвід, невміння слухати співрозмовника, красиво й грамотно виступати публічно, поступово зникне. Вже зараз у програми з мовних предметів закладів загальної середньої та вищої освіти внесено теми, що ознайомлюють з підготовленими та не підготовленими виступами на семінарах, зборах, дискусіях, створюються клуби спілкування та ораторської майстерності, з'являються книжки, статті, присвячені проблемам красномовства. Але в першу чергу необхідне бажання мати сформовану риторичну компетенцію, уміння публічного мовлення.

Також важливим є інтерес. Нудьга на заняттях – один із бар'єрів на шляху до гармонійного навчального процесу. Подолання його є найважливішою умовою вдосконалення викладання мовних дисциплін. Зрозуміло, що не єдиною. Багато залежить від дидактичної ґрунтовності заняття, відповідності методичних рішень природі навчального предмету, правильної тональності спілкування між викладачем та студентами.

Спостереження виявляють такий недолік у мовленні викладачів, як *егоцентризм мовця*, що може виявитись в ігноруванні доступності висловлювання для слухачів (залучення суто особистісних асоціацій, перебільшена своєрідність мовлення тощо). Наприклад: *мікроби – це різноманітні організми – бактерії, віруси, біом; бурштин – це скам'янілі сльози давно померлих дерев*. Якщо адресати цих повідомлень, скажімо, не глибоко розуміють біологію, то як складна термінологія в першому поясненні, так і образні вислови в другому не зрозумілі і потребують ширшого контексту пояснень.

Психологічне подолання бар'єрів передбачає вміння стати в позицію слухача. Це дозволить мовцю урізноманітнити способи передачі змісту висловлювання.

За дотримання як обов'язкових умов високої культури мовлення, широкого лексику, лекторської майстерності лектор має бути до того ж дохідливим, різноманітним, виразним та час від часу «неочікуваним». Як бачимо, риторична компетентність не дається у спадок – її треба сформувавати. Для спілкування варто спостерігати, як люди ставляться до наших вчинків, манер, мовлення, і робити висновки та вносити коректури в свою поведінку. Щоб запобігти помилкам, необхідно постійно вчитися, тренуватися, спостерігати за життям, використовувати різні джерела інформації. Водночас потрібно, щоб була сформована риторична компетентність.

Розблокування мислення здобувача освіти та створення своєрідної лабораторії наукового та естетичного пошуку відбувається за умов виключення вольового викладацького диктату, неприпустимості заглушення протиріч, публічного обговорення всього, що уявляється

значимим, відкритий рівноправний діалог, котрий розвивається за певними правилами. Назвемо їх.

1. Уміння слухати та чути кожного. Без цього діалог просто неможливий. Необхідно вчити виразити себе в слові: думка, що словесно оформилась, стає надбанням всіх.

2. Невимушений та вільний перебіг бесіди. Учасники її уточнюють та доповнюють одне одного, змагаються в інтелектуальності. В діалозі ніхто, будучи вільним, не мовчить, в ньому кожний в стані «плинності».

Студенти – учасники діалогу – повинні знати умови, без дотримання яких можливий лише шум та безладдя, а не рух до творчої самостійності, зокрема, доброзичливість, уміння слухати інших, заґрунтовувати власну позицію, наводити докази тощо.

Щоб оволодіти мистецтвом діалогу в спілкуванні зі здобувачами освіти, потрібно позбутися панівного нині погляду, що розшифрування кожного твору вже здійснене критиками, що воно вже готове «в кишені» викладача та особливо в автора підручника. Якщо смисл та переваги творів вже визначені, то студентам залишається послухати викладача та прочитати підручник, а потім просто повторити, щоб не відійти від наукового, правильного тлумачення.

Викладач – майстер діалогу – соромиться нав'язувати студентам своє сприйняття та розуміння проблеми, не прагне до того, щоб його погляди перемогли. Він привносить в загальну духовну атмосферу аудиторії свою пізнавальну ініціативу, щось індивідуальне, не таке, як у студентів.

Авторитарна позиція викладача нав'язує здобувачам чуже світовідчуття. Студентам в такому разі залишається єдине – повторення чужого досвіду. Тоді справжня демократичність підмінюється ілюзією. Навіть небездоганна думка, але власна, що має індивідуальне забарвлення, забезпечує свободу та невимушеність в обговоренні нагальних питань.

Слід ще раз підкреслити, що творчість, самостійний досвід викладача, його пошук шляхів оновлення змісту та методики викладання мають найважливіше значення для поліпшення ефективності навчального процесу в закладі вищої освіти. Адже серед педагогів завжди була чимала кількість майстрів своєї справи, по-справжньому творчих людей, які перші відгукуються на все нове, передове, які стоять в авангарді інноваційної діяльності.

В останні десятиліття в практиці багатьох із них втілювались такі найважливіші педагогічні ідеї, як проблемне навчання та активізація пізнавальної діяльності студентів, розвиток їх творчої активності та самостійності, мотивація навчання. Іноді прогресивні, вивірені теорією

і практикою методи навчання не спрацьовували, мабуть, тому, що усунути недоліки в будь-якій справі можна, якщо виявлені головні перешкоди. Це тривало певний час, через гуманізацію та демократизацію всього навчального процесу. Мабуть, потрібно визнати, з чим була пов'язана втрата престижу навчання та освіти, падіння інтересу до них молоді. Наприклад, не секрет, що навіть найкращі, найталановитіші твори літератури не завжди могли привабити молодих людей. Надто явним був розрив між ідеалами, що в них стверджуються, та реаліями життя.

Загальна, властива часам застою установка на «одноставну думку», однодумність в усьому, надмірний пафос та невинуватий оптимізм позначились на всьому нашому житті, зокрема, й на освіті, науці. Також не стали виключенням гуманітарні науки, що опинилась у владі загальної сумної тенденції часу. Адже для освітянина гуманітарні науки – серед пріоритетних орієнтирів у роботі. Не лише шкільні підручники, але й посібники, програми, ґрунтовні монографії для закладів вищої освіти часто розглядали художні або наукові твори з очевидною перевагою в бік ідеологічної спрямованості на шкоду загальнолюдським естетичним вічним цінностям, що стверджуються в них.

Чи не тому на заняттях бесіда стала панівним методом (прийомом) роботи? Слід віддати їй належне: вона, безумовно, виступає необхідним та дієвим засобом активізації пізнавальної самостійності здобувачів освіти. Проте особливість цього прийому (методу) полягає ще й в тому, що відповіді студентів, їхні судження весь час коригуються викладачем. І в підсумку всі доходять однодумності, разом із припустимою до певної міри самостійності суджень студентів. Наслідки цього методичного протиріччя – невпевненість студентів, невміння аргументувати, самостійно міркувати, що може бути особливо відчутно, коли вони стають фахівцями.

Чи потрібно сьогодні говорити про це? Вважаємо, так. Й перш за все для того, щоб дати правильну оцінку змінам, що відбуваються сьогодні в практиці закладів вищої освіти. Численні публікації на теми, пов'язані з інноваційними підходами до викладання дисциплін стали свідченням цього.

Не ставлячи за мету проаналізувати опубліковані на зазначені теми матеріали, висловимо думку щодо проведення нестандартних форм занять. Незважаючи на неоднозначність оцінки вченими таких форм занять, вони прокладають собі дорогу, про що свідчить інтерес викладачів до них, бо з'являється можливість змінити звичні способи спілкування та мислення, зробити матеріал, що вивчається, наочним, ніби «оживити» його. Тобто відбувається пошук найбільш прийнятних форм вивчення навчального матеріалу. Тут можна говорити й про

естетику сприйняття, про створення сприятливих умов для емоційного розвитку, засвоєння моральних аспектів тощо.

Нестандартна форма заняття доцільна, коли вона природно узгоджується з особливостями того матеріалу, який має вивчатися. Наприклад, концерт, спектакль, де є «артисти» та «глядачі» – це все ж таки для виховної, позанавчальної роботи, адже на занятті слід трудитися розумом і серцем, а не просто бути присутнім. Заняття – суд є виключно складною формою, яка потребує великої майстерності, глибокої філологічної підготовки. Сумно стає, якщо студенти без належного почуття міри та розуміння «спілкуються» з видатними вченими, письменниками, філософами.

Наступний важливий момент: за організацію заняття у формі гри може братися достатньо досвідчений викладач, який систематично працює в цьому напрямі. Важлива підготовленість студентської групи до таких занять, її здатність виконувати доволі складні завдання творчого характеру. Якщо ж такі заняття проводяться безсистемно, час від часу, то кожне з них потребує занадто значних зусиль викладача та студента, котрі зрештою не виправдовуються результатами. Час, безумовно, внесе зміни, і в методичний арсенал викладача увійде найцінніше, найбільш плідне. І це буде, мабуть, не заняття-гра в своєму повному вираженні, а лише елементи гри, які стануть використуватись у викладанні ширше, як складові частини занять. Вже зараз можна прослідкувати зазначену тенденцію.

Безумовно, ігрові моменти заняття посилюють емоційно-естетичне сприйняття навчального матеріалу, встановлюють нові форми педагогічних взаємовпливів. Викладач ніби вступає в «змагання» з соціальними мережами, телебаченням, ігнорувати привабливу силу яких не можна.

Отже, заняття-гра, як би ми критично не ставились до нього, народжене практикою, виправдане нею та продовжує стверджуватись. Скасувати його, заборонити або оголосити йому війну неможливо. Та й ні до чого. Це початок масового викладацького пошуку. Поки що він триває, якщо судити за кількістю публікацій про форми проведення занять. Мабуть, на черзі більш складний етап творчості: увагу викладачів буде зосереджено на пошуку нестандартності змісту заняття, що й визначить шляхи його подальшого вдосконалення.

У зв'язку з цим ще б хотілось звернути увагу на дискусію як один із елементів заняття. Можна сказати, що дискусія стає частиною системи сучасної освіти. На жаль, не всі викладачі чітко уявляють різницю між бесідою та дискусією. Деякі з них вважають, що гарна бесіда – це вже дискусія. А це не зовсім так.

У процесі бесіди спілкування здійснюється через викладача, який реагує, як правило, на кожне висловлювання студентів, і тому значно впливає на кінцевий результат. Під час дискусії студенти говорять одне з одним як би безпосередньо, тому будь-яка висловлена неправильна думка не просто відкидається (як це часто відбувається під час бесіди), а спростовується. Головні особливості такого заняття – у виявленні різноманіття думок, розвитку гіпотетичного, альтернативного мислення студентів, у вихованні культури спілкування, коли виявляється повага до будь-якого самостійного судження. Усвідомлення цих відмінностей допоможе викладачу на занятті уміло поєднувати дискусію, наприклад, з індивідуальною (або груповою) роботою студентів, з лекцією і т. ін.

Бесіду на занятті краще поєднувати з дискусією, що може виникати спонтанно, непередбачувано. Водночас краще полеміку планувати, тому що деякі питання можуть викликати у здобувачів освіти неоднозначні відповіді.

Сьогодні широко пропагується педагогіка співробітництва. Її реалізація – необхідний ступінь у відродженні нашої освіти: в суспільстві на сучасному етапі розвитку, мабуть, нема важливішого завдання, аніж залучення всіх його громадян у соціально значущу працю. Але чи достатні можливості педагогіки співробітництва для формування людей, здатних оновити суспільство? Ні! Праця викладача та студента на рівноправних началах може бути і не творчою. Найголовніша педагогічне завдання сьогодні – співтворчість викладача та студента, що задовольняє їх потребу спільно відкривати нові істини та вчитися одне в одного. Співтворчість є взаємною, рівною (але не тотожною) допомогою одне одному викладача та студента в активному пошуку відповідей на значущі та складні питання, який стимулює самовиховання.

Але щоб це здійснити, необхідно подолати кілька етапів. По-перше, – вивчити запити студентів. Які прийоми тут виправдовують себе? Це – облік та класифікація питань, що задаються студентами; аналіз їх розповідей про прочитані книги, про те, що їх найбільше цікавить та про що вони хотіли б прочитати. Вже тут – спільний пошук викладача та студента: обидва йдуть шляхом самопізнання та усвідомлення себе, обидва обирають коло читання.

Наступний етап – пробудження цікавості до читання творів. Вхідження в роботу – важка, а іноді й болісна праця для студента. Делікатне включення його в справу потребує від викладача мудрості, тактовності, ввічливості.

Найважливіше – не заглушити самотності сприйняття. Перший крок до цього – читання без таких посередників, як викладач, критична стаття, підручник.

Цілком необхідно надихнути на читання. Цьому може послужити розповідь про те, як сам викладач уперше ознайомився з книгою, яке враження вона справила. Можна звернути увагу на проблему, поставлену в книзі та близьку студентам. Коли книга прочитана, доцільна критико-публіцистична оцінка: сподобалась або не сподобалась, вразила чи залишила байдужим. Студент не зобов'язаний, але може мотивувати своє ставлення до прочитаного. Це відбувається тоді, коли студент довіряє викладачу, вловлює доброзичливу увагу до свого внутрішнього світу. Це, мабуть, єдиний засіб, що пробуджує його висловити свою думку.

Зазвичай викладач може бути недостатньо спостережливим, але для того щоб зрозуміти студентів, потрібно поринути в глибину його духу, бачити широко, відмічати найбільш важливе, суттєве, характерне. Ми покликані вміти уважно слухати та по-справжньому чути, зосереджуватись усім своїм єством на тому, чим живе студент.

3. Знання фразеології і правильне її використання як складова риторичної компетентності

У процесі опанування навчальною компонентою «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти звертають увагу на те, що в нашій мові часто використовуються яскраві мовні перли, фразеологізми, а в допитливих здобувачів освіти виникають питання стосовно їх походження. Це стимулює студентів до проектної та дослідницької діяльності.

Фразеологізми, як і звичайні слова, безпосередньо співвідносяться з явищами об'єктивного світу, хоча прямий зв'язок між реаліями та їх лексичним або фразеологічним найменуванням може бути відсутнім. Інакше кажучи, фразеологізми мають семантику, яку можна усвідомити за допомогою таких засобів семантизації: власне семантичного визначення, добір синонімів, описовий.

Спосіб *власне семантичного визначення* значення фразеологізму припускає безпосередню роботу з фразеологічними словниками, збірниками крилатих висловів, звертаючись до яких, студент дізнається про значення, історію виникнення, сферу вживання певного фразеологізму.

Спосіб *добору синонімів (синонімічний)* здійснюється шляхом добору близьких за значенням мовних одиниць – фразеологізмів або слів – до фразеологізму, значення якого з'ясовується. Така робота допоможе пояснити значення, продемонструвати стилістичні та смислові можливості української лексико-фразеологічної синонімії.

Дослідники відзначають, що в українській мові виокремлюються понад 800 синонімічних рядів фразеологізмів,⁹ що свідчить про багатство засобів української мови.

Описовий спосіб (перелічування) полягає в послідовному перелічуванні смислових, структурно-граматичних, стилістичних ознак сталих зворотів. Іншими словами, це фразеологічний розбір, провести який викладач або студент зможе за такою приблизною схемою: а) фразеологічний зворот; б) яке значення має; в) складений у вигляді речення чи словосполучення; г) співвідносний з якою частиною мови; д) головний елемент фразеологізму; е) синтаксична роль; ж) функціональний стиль.

Можна запропонувати студентам зробити аналіз фразеологізмів із художніх текстів. Наприклад, таких.

Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам й мушили випити гірку до краю. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

Коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі. (О. Іваненко «Тарасові шляхи»).

Розв'язка, видно, настане все ж не сьогодні, пізніше – ще ж не до дня випита чаша. (М. Олійник «Одержима»).

Використання описового способу в повному обсязі сприяє актуалізації знань студентів із різних розділів мовознавства: лексики, синтаксису, морфології, стилістики. Тому його доцільно використовувати після повторення відповідного матеріалу.

Означені способи тлумачення сталих виразів безпосередньо реалізуються в системі вправ, що пропонуються викладачем. Зокрема, можуть бути такі завдання.

1). Прочитайте речення, знайдіть у них фразеологічні одиниці. Користуйтеся словником фразеологізмів, визначте їх значення та синтаксичну функцію.

2). Дібрати фразеологічний синонім до слова, вказавши його стилістичну приналежність (*божа іскра, дарунок долі*).

3). До поданих іноземних фразеологізмів дібрати відповідні українські: *time flies* (*час летить*), *when pigs fly* (дослівно: коли свині полетять, український відповідник: *коли рак на горі свисне*), *wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкірі*), *storm in a teacup* (*буря в склянці*)

⁹ Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні. *Питання мовної культури*. Київ, 1998. Вип. 2. С. 34–38; Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1994. № 2. С. 15–19; Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с. : іл.

води, багато галасу даремно); *for a rainy day* (дослівно: для дощового дня ; український відповідник: *на чорний день*), *look like a million dollars* (дослівно: мати вигляд, як мільйон доларів; український відповідник: *мати чудовий вигляд, на всі сто*), *monkey business* (дослівно: мавп'ячий бізнес; український відповідник: *марна праця, товкти воду в ступні*). *black sheep* (дослівно: чорна вівця, український відповідник: *біла ворона, cash cow* (дійна корова, джерело коштів); *like water off a duck's back* (як з гусака вода); *you one on a kind* (ти єдиний такий); *it's raining cats and dogs* (лє як із відра); *you snooze, you lose* (хто не встиг, той запізнився; дослівно: *хто відклав, той запізнився*); *easy peasy lemon squeezy* (буквально: *легкий горошковий лимонний сік*) – легко, немає питань; *it's beside the pointe* (це справи не стосується); *it's a waste of time* (пуста трата часу, дослівно: марнотратство часу); *give it a shot* (буквально: *дай цьому постріл* – спробуй, намагайся зробити; *pull yourself together* (буквально: *тягни себе до купи* – зберись); *I am over the moon* (буквально: *я над місяцем* – я на сьомому небі).

Коли йдеться про фразеологізми, часто уявляється щось старе, застигле, що існує завжди або, принаймні, яке виникло дуже давно. Студенти дізнаються про такі джерела сталих виразів: 1) мова письменників; 2) живе мовлення та усна народна творчість; 3) церковно-книжне мовлення; 4) іншомовна лексика.

Наприклад, широко відомо, що первісне джерело багатьох фразеологізмів – Біблія. Іноді хтось скаже: *суєта суєт*, не пригадуючи при тому, що за багато сторіч до нього ці слова промовив у Єрусалимі цар ізраїльтян Еклезіаст. Йому ж, за біблійною легендою, належать такі мудрі слова: *Немає нічого нового під сонцем. Усьому свій час; час розкидати каміння і час збирати каміння*. Їх смисл зрозумілий кожному, хто замислюється про долю країни. Для студентів з'ясування значення і походження таких фразеологізмів може стати завданням для проектів. Наведемо приклади.

Цап відбувайло. Фразеологізм пов'язаний із звичаєм жертвоприношення, коли до священика приводили двох цапів. Одного з них приносили в жертву, іншого відпускали в пустелю, провівши обрядові дійства.

Валаамова ослиця. У Старому Завіті Валаам згадується війна з моавитянами, через їх землі проходили євреї, коли виходили з Єгипту. Злякавшись прибульців, цар моавитський звертається до волхва Валааму з наказом, щоб той прокляв ізраїльтян і так посприяв їхній поразці. Валаам погодився та пустився в дорогу. Однак дорогу перегородив ангел, і ослиця зупинилась. Тричі бив Валаам нещасну тварину, щоб змусити її рухатись. І тричі виникав ангел. Закінчилась ця історія так: «І розплющив Господь очі Валааму, і побачив він ангела

Господня, що стояв із мечем у руці. І відкрив Господь уста ослиці, і мовила вона Валааму: що я тобі зробила, що ти б'єш мене вже втретє? І каже йому ангел Господень: за що ти бив ослицю свою ось вже три рази?»¹⁰.

Отже, такий вираз використовують відносно покірної людини, яка несподівано для всіх висловила протест. Цікаво, що фразеологізм *цап відбувало* в сучасній українській мові вживається як жартівливий, іронічний, а *валаамова ослиця* – як книжковий.

Єрихонська труба. На своєму сорокарічному шляху до землі обітваної (тобто обіцяної Богом), за Біблійною легендою, ізраїльтянам довелося воювати.

Фразеологізм *єрихонська труба* відсилає до тих часів, коли під цей гучний звук впали міцні стіни неприступного міста. Зараз цей вираз означає дуже сильний голос.

Берегти як зіницю ока. Фразеологізм означає рятувати, оберігати від негараздів, як Бог врятував своїх дітей від смерті в дні відходу з єгипетського рабства. «Він знайшов їх в пустелі, у степу сумному й дикому, дивився за ними, беріг їх, як зіницю ока»¹¹.

Волання в пустелі. У книзі пророка Ісаї означало благовіст – голос, що сповіщає про Бога. Проте в сучасній українській мові вживається як книжковий вираз, часто з іронічним відтінком. Так говорять у випадках, коли немає надії на результативність висловленого ким-небудь речення.

Жодний волос не впаде. Походження цього фразеологізму пов'язане з конфліктом між двома синами біблійного царя Давида, один із яких – Соломон – був законним спадкоємцем, інший же, Адонія, намагався хитрощами посісти царський престол. Щоб перешкодити, Давид звелів ще за свого життя помазати на царство Соломона. Тепер на суд до нього ведуть Адонію. Соломон, відомий своєю мудрістю, рік: «Якщо буде він людиною чесною, то жодний волос його не впаде; якщо ж знайдуться в ньому хитрощі, то помре»¹².

Царюванню Соломона присвячено в Біблії багато сторінок, бо був наймудріший на сході. Відомий випадок, коли Соломон розсудив двох жінок, які прийшли до суду з немовлям. Кожна з них запевняла, що то

¹⁰ Читати Біблію – українське Біблійне товариство <https://www.bible.com/uk/bible/compare/NUM.22.15-35> (дата звернення: 13.11.2024 року).

¹¹ Вікісловник. URL: https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%82%D0%B8_%D1%8F%D0%BA_%D0%B7%D1%96%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8E_%D0%BE%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 16.11.2024 року).

¹² Біблія: книга священного писання. URL: <https://biblio.cerkva.info/bibliia/tretia-knyha-tsarstv/> (дата звернення: 16.11.2024 року)

її дитина. Цар звелів поділи мечем дитину навпіл. Справжня мати, закричала, щоб дитину віддали іншій жінці, і цар розсудив: справжня мати – та, яка пожаліла дитину. Вираз *Соломонове рішення* став крилатим і означає «мудре, справедливе рішення».

Святая святих. У давньому тексті цей фразеологізм зустрічається лише в описі культової споруди. У сучасному вживанні означає найдорожче, найпомітніше, належить до високого, урочистого публіцистичного стилю.

Сіль землі. Так називає Ісус своїх учнів, звертаючись до них із проповіддю: «Ви сіль землі». В сучасній українській мові цей вираз вживається стосовно до видатних представників якого-небудь суспільства.

Кесареве кесарю. Кесар – владика (від давньоримського імені Цезар). Фарисеї, перевіряючи Христа, задали йому лукаве питання: чи слід їм платити податі кесареві. Христос відповів: «Покажіть мені монету, якою сплачується податі». Принесли динарій. І каже їм: «Чиє це зображення та надпис?» Та кажуть йому: «Кесаря». Тоді говорить він: «Відавайте Кесареве кесарю, а Боже Богу»¹³. Вживається в сучасному мовленні в значенні: віддати належне тому, кому слід.

Ім'я їм легіон. У біблійному тексті в описі сцени вигнання бісів з тіла людини вживалось у переносному значенні, яке пояснюється там же: «Ісус сказав йому: вийди, дух нечистий, з цього чоловіка. Коли спитав його ім'я, той відповів *легіон*, що означає незліченну множину. Це значення збереглося до наших днів.

Кинути камінь. Це частина фрази, яку вимовив Христос у той час, коли до нього привели винну у гріху жінку: «Хто з вас не без гріха, перший кинь у неї камінь». У давнину існував звичай страчувати винних, закидаючи їх камінням. Ісус закликає людей простити грішницю. Сучасне значення таке: звинувачувати кого-небудь, пред'являючи йому звинувачення.

Та мине чаша ця. Христос, знаючи, що йому загрожують муки і смерть, просить Бога пронести цю чашу. Вживання фразеологізму обмежене рамками високого, урочистого стилю.

Випити гірку чашу. У Євангелії змальований образ чаші, що несе в собі смерть, тепер означає потерпати від нещастя.

Вмивати руки. У Євангелії від Матвія знаходимо: «Пілат говорив їм: що зроблю я Ісусу, якого звать Христом? Кажуть йому всі: нехай розп'ятий буде! Пілат, побачивши, що ніщо не допомагає, взяв води та вмив руки перед народом, сказавши: не винний я в крові Праведника

¹³ Біблія українською. URL: <https://vipa.ukrb/b/bible-ukr-filaret/ezek-ua-43> (дата звернення: 16.11.2024 року)

Цього. У сучасному розумінні означає: зняти з себе відповідальність за будь-що, відсторонитись від чогось¹⁴.

Юдин поцілунок. Юда – один із дванадцяти апостолів, який зрадив Христа. За переказом, він привів із собою озброєну стражу та, поцілувавши Христа, тим самим показав на нього.

Фразеологізм означає зраду¹⁵.

Хома невірющий. Апостол, учень Христа, не хотів повірити у його воскресіння з мертвих, допоки на власні очі не побачив рани від цвяхів на тілі Ісуса. Вираз використовують як опис до людини, яка вперто не бажає повірити у щось очевидне.

Читаючи Біблію, не можна не дивуватися смисловій глибині, художній виразності давніх текстів. Уважний читач знайде в них відповіді на питання, актуальні й дотепер. Недарма більшість із них увійшли у загальнонародний словник: *розірвати узи, кидати жереб, поливати слізьми, приносити в жертву*. Деякі фразеологізми, запозичені з Біблії, зберігають свій книжковий характер, у тлумачних словниках української мови вони представлені з помітками *книжкове або застаріле*.

Однак використовується в сучасному усному ораторському мовленні, якщо є потреба в урочистості, особливому патетичному звучанні промови.

Водночас доволі широко використовуються як у літературних творах письменників – наших сучасників, так і в усному мовленні, особливо ораторському, яке потребує емоційного напруження, патетики: *перетворювати на прах, дарувати життя, обтрусити порох із ніг*.

Роль біблійних виразів у збагаченні української фразеології важко переоцінити. Їх значення не лише в художній цінності, але, головне, в тому моральному заряді, який вони мають у собі.

Останнім часом активно збагачує фразеологічний словник мова преси.

Відомо, що фразеологічний фонд мови розширюється через набуття нових значень вже відомими словосполученнями. Велика кількість подібних словосполучень надходять в літературну мову з газетних та журнальних сторінок. Їм властиві смислова та структурна єдність, відтворюваність; їх компоненти набули переносного значення (*політична кухня, ядерний психоз, другий хліб, закон джунглів*).

¹⁴ Від Матвія 27: 11-30. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/MAT.27.11-31> (дата звернення: 13.11.2024 року).

¹⁵ Словник фразеологізмів для учнів та учителів. URL: <https://naurok.com.ua/slovnik-frazeologizmiv-dlya-uchniv-ta-uchiteliv-17527.html> (дата звернення 13.11.2024 року).

Наведені сполучення слів, що займають перехідне положення між фразеологізмами та вільними словосполученнями, являють собою метафоричні вирази (*голубі берети, шкіряні куртки, залізні каски, білі рукавички, легені планети, чорне золото*). .

Залежно від ступеня семантичної спаяності, образності, відтворюваності та інших показників фразеологічності їх можна умовно поділити на «фразеологізм – не фразеологізм». Не вдаючись глибоко в сутність наукових концепцій відносно приналежності різних сполучень слів до фразеологізмів, фразеологічними зворотами вважаємо лише такі сполучення мовних одиниць, які відтворюються в готовому вигляді, мають злитість у своєму значенні та характеризуються експресивністю.

У мові преси частіше, аніж у мові художніх творів, зустрічаємо незвичну сполучуваність слів, яскраві образні вирази. Саме завдяки пресі в наше мовлення ввійшли такі з них, які з'явилися у сфері освіти, як-от: *трудоий семестр, педагогічний десант, педагогіка співробітництва, уроки миру, уроки довіри тощо*. Фразеологічність найчастіше властива одиницям, які сформувалися для позначення явищ політичного життя та виробництва (*чорна п'ятниця, Піднебесна, маріонетковий уряд, політика затягування поясів, червона кнопка, голубе паливо тощо*). Це складні найменування, які виникли на сторінках газет та мають переносне значення. Подібним найменуванням в українській мові, як правила, відповідають нейтральні синоніми, так звані первісні найменування, які являють собою вільні словосполучення: *коричнева чума – фашизм, джентльменська угода – договір в усній формі тощо*.

Близькі до фразеологізмів складні найменування з яскравою оцінною та експресивною насиченістю: *чорні полковники, повітряні пірати, міжнародний бандитизм, боксерська дипломатія тощо*. Фразеологізмами в традиційному розумінні, тобто утвореними шляхом метафоричного переосмислення вільних словосполучень, можна вважати такі складні найменування, як *хрестовий похід, холодна війна, залізна завіса, червона кнопка, залізна леді, політика полювання за відьмами* і т. ін, адже їм властива фразеологічність. Завдяки своїй образності та семантичній неподільності вони можуть виходити за межі політичної сфери та вживатися в для опису різних життєвих ситуацій (*червона кнопка – знак загальної небезпеки, залізна леді – позначення не лише Маргарет Тетчер, але й будь-якої жінки, яка має сильну волю, мужність, глибокі знання тощо*).

Виникнення образних складних найменувань у сучасній українській мові – явище продуктивне, водночас їх семантика може залежати від змін у суспільному житті. Студенти переконуються, що історія мови

відображає історію народу. Так, ще в ХХ столітті в журналістиці, а потім в інших сферах з'явилися найменування *фабрика смерті, палії війни, агенти змін*. Деякі з них мають авторів: *холодна війна, залізна завіса* – У. Черчилль, *імперія зла* – Р.Рейган.

У атмосферу холодної війни замінює міжнародне потепління, образ ворога – образ партнера, що викликало до життя нові номінативні одиниці: *загальноєвропейський дім, народна дипломатія, гуманітарний кошук, людські виміри, спільноєвропейська інтеграція, стратегічна рівновага*. Складні найменування, що з'явилися в період кінця ХХ – початку ХХІ століття називають негативні явища дійсності та стають загальноповживаними *біла смерть (наркотики), чума ХХ століття (СНІД), відомчі бар'єри, кредит довіри, економічне чудо, висотна хвороба, групи ризику тощо*.

Можна припустити, що деякі з цих виразів можуть увійти у фразеологічний фонд української мови. Водночас виникає небезпека перетворення їх в результаті надмірного вживання в штампи, мовні кліше, як це трапилось у попередні десятиліття з найменуваннями типу *битва за врожай, золота нива, біле золото, будівництво століття*.

Отже, мова сучасної преси є одним з повноводних джерел поповнення фразеологічного словника української мови, що слід враховувати студентам, які готують себе до професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

Наше суспільство потребує не повторювачів, а творців. Здобувачі освіти приходять до розуміння необхідності свого власного оригінального стилю поведінки у професійній діяльності, зокрема, й педагогічній. Міф про нездатність основної маси працівників освіти на творчість був придуманий тими, хто лише себе вважає «обраними», але не бачить «божю іскри» у звичайних працівниках.

Так, педагогічні відкриття робляться не щодня. Але водночас культура нашої освіти, як загальної, так і вищої, має великий потенціал самобутності, творчої свободи, живого розуму. Наше духовне ядро міцне, тому розкріпачити викладача – першочергове завдання.

Всі навчальні дисципліни можуть розвинути творчий потенціал молодого покоління. Але в тому й полягає один з найбільш привабливих боків роботи на заняттях з рідної мови, що тут відкривається неосяжне море для творчості як викладача, так і студентів.

Самобутнє мислення починається там, де є вміння ставити живі питання, формулювати проблеми, задачі, долати інтелектуальні труднощі, що виникають під час осмислення тексту книги та під час його зіставлення з власними уявленнями про реальне життя.

Конструювання питань – складна розумова діяльність. Воно потребує проникнення в книгу, апеляції до всього раніше засвоєного, усвідомлення своїх переживань.

Хто ж зазвичай ставить питання на занятті? Викладач. А хто дає на них відповіді? Так, студенти. Нам, викладачам, потрібно подолати в собі зарозуміле уявлення про творчий потенціал студента. Якщо ми цього досягнемо, то питання, що випливають з тексту книги, не будуть для студентів несподіваними, які з'явилися з висоти викладацького авторитету, а з'являться в них самих. Вони самі конструюють питання та самі ж намагаються шукати на них відповіді. Тепер в них є всі підстави вважати: читання та аналіз твору – це їх власна справа, що впливає з потреб їх життя та тому внутрішньо необхідне для них.

Таким чином, студенти ненав'язливо залучаються в діяльність, яка відповідає їх інтересам та рівню духовного розвитку, що задовольняє їх особистісні запити. Довіра та повага до студентів, врахування їх інтересів та потреб, знання їх можливостей – це той шлях, який веде сьогодні до успіху в роботі. Викладач – це той, хто відчуває найбільшу, найгострішу радість від свого викладацького існування, коли студенти захоплені новою інформацією. І цьому сприяють дискусії, часто неочікувані, пристрасні. Це означає, що дискусія – воістину феномен спілкування. Дискусія може не обмежитися заняттям: трапляється так, що питання, як то кажуть, залишається відкритим. Але це зовсім не погано, тому що пошук істини може бути продовжений. І сенс у тому, що студенти вчаться слухати і чути інших, рівних собі.

Отже, що стосується форми заняття, то вважаємо, що саме викладачу обирати, яким шляхом йти, що більше відповідає його власній натурі й обставинам, які склалися на занятті.

АНОТАЦІЯ

Забезпечення якості підготовки компетентних фахівців у сучасному університеті теоретично обґрунтоване акмеологічним, студенто-центрованим та іншими сучасними підходами, які спрямовують професійну діяльність викладачів. Вирішити зазначені питання покликані заклади вищої освіти, де набувають майбутніх професій фахівці різних галузей освіти, науки, виробництва. Акмеологічні якості майбутнього професіонала – це його сформовані фахові компетентності, а також прагнення до постійного самовдосконалення, самореалізації та найвищих досягнень у своїй професії. Одна з головних вимог освітньої діяльності викладача університету в тому, щоб прищеплювати студентам любов і повагу до української мови, плекати мовну особистість, якій властиве відчуття належності до української спільноти, відповідальності за свою мовну поведінку.

Такі завдання вирішуються на практичних заняттях із української мови за професійним спрямуванням, де студенти формують знання про мову як всеохоплюючий засіб спілкування, здатний передавати інформацію будь-якого змісту. Далі у статті проаналізовано поняття мова, мовлення, спілкування, риторична компетентність, функціональний стиль. Розглянуто проблеми сучасної риторики та засоби підготовки студентів до публічних виступів. Наголошується на необхідності втілення таких педагогічних ідей, як проблемне навчання та активізація пізнавальної діяльності студентів, розвиток їх творчої активності та самостійності, мотивація навчання. Не ставлячи за мету проаналізувати всі опубліковані на зазначені теми матеріали, подаються міркування щодо доцільності використання нестандартних форм заняття: дискусії, гри, спектаклю, концерту тощо. Також належна увага приділяється опису роботи над фразеологізмами на заняттях з української мови за професійним спрямуванням з метою формування риторичної компетентності здобувачів освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамчук О. В. Роль занять з мови у підготовці майбутніх інженерів / О. В. Абрамчук, Т. Ю. Іванець. *Гуманізм та освіта* : VIII Міжнародна науково-практична конференція. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/06aovrmi.php>. (дата звернення: 18.09.2022 року)
2. Акмеологія – наука XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: З. Ф. Сіверс, Е. В. Белкіна, Г. С. Данилова; упоряд. та наук. ред. Г. С. Данилова). Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. 412 с.
3. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні. *Питання мовної культури*. Київ, 1998. Вип. 2. С. 34–38.
4. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1994. № 2. С. 15–19.
5. Біблія: книга священного писання. URL: <https://biblio.cerkva.info/bibliia/tretia-knyha-tsarstv/> (дата звернення: 16.11.2024 року)
6. Від Матвія 27: 11-30. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/MAT.27.11-31> (дата звернення: 13.11.2024 року).
7. Від Матвія 27: 17-31. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/compare/MAT.27.17-31> (дата звернення: 13.11. 2024 року).
8. Вікісловник. URL: https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%82%D0%B8_%D1%8F%D0%BA_%D0%B7%D1%96%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8E_%D0%BE%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 16.11.2024 року).
9. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ / Т. Гриценко. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних*

зкладах : *Збірник наукових праць Національного авіаційного університету*. 2009. Вип. 17. С. 162–172.

10. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2018. 512 с.

11. Кучерук О. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.). За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53.

12. Методика навчання риторики в школі : [навч. посіб.] / Автор-укладач В. А. Нищета. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 200 с.

13. Словник фразеологізмів для учнів та учителів. URL: <https://naurok.com.ua/slovník-frazeologizmiv-dlya-uchniv-ta-uchiteliv-17527.html>. (дата звернення 13.11.2024 року).

14. Столяренко О. В. Пошук шляхів підвищення ефективності гуманістичного виховання молоді. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : педагогіка і психологія. 2014. Вип. 42. Ч. 2. С. 43–47.

15. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с. : іл.

16. Читати Біблію – українське Біблійне товариство. URL: <https://www.ukrbs.org/bible/UTT,CUV/NUM.22/%D0%A7%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0-22/>. (дата звернення: 13.11.2024 року).

17. Щерба Л.В. Мовна система і мовленнєва діяльність. URL: <https://studfile.net/preview/8548750/page:18/> (дата звернення: 16.11.2024 року)

Information about the author:

Hordiienko Olena Anatoliivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Primary Education
and Culture of Professional Speech
Zhytomyr Ivan Franco State University,
40, Velyka Berdychivska Street, 10008, Ukraine